

Umění klamu nebo umění výkladu? O vztahu Kantovy kritické filosofie k rétorice¹

Robin Pech

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
pechr@ff.cuni.cz

Abstract:

The Art of Deception or the Art of Interpretation? On the Relationship of Kant's Critical Philosophy to Rhetoric

The article is a historical-systematic study dedicated to Kant's critical philosophy. It contains therefore both a historical and a systematic level: for every selected historical example, an example of Kant's critical philosophy, it follows and investigates a selected systematic problem of the relationship between philosophy and rhetoric. The relationship between philosophy and rhetoric is therefore not examined here directly and immediately, but indirectly – through an examination and interpretation of selected works of Kant. In this context, the author refers to the results of international Kantian research, which has also recently focused more and more on an examination and interpretation of the relationship between Kant's critical philosophy and rhetoric, and based on his own examination and interpretation of the corresponding texts and passages, comes to the conclusion that the relationship of Kant's critical philosophy to rhetoric is more nuanced than is generally assumed.

Keywords: Immanuel Kant, Kantian research, critical philosophy, rhetoric

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.4r.723>

Úvod

Kantovské bádání se vždy rozvíjelo a rozvíjí v několika různých směrech. Postupně se zde ovšem vyprofilovaly tři hlavní badatelské přístupy a došlo k osamostatnění filozofického, filologického a historického směru studia Kantovy kritické filosofie. V současné době však na poli kantovských studií

---

1 Tento text vznikl s podporou projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy č. 251516: „Rétorická dimenze Kantovy kritické filosofie“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

sílí tendence k propojování dříve oddělených směrů bádání a kladení nových otázek. Rozhodujícím podnětem se v tomto ohledu stal tzv. *obrat k jazyku*, ke kterému ve filosofii došlo v průběhu 20. století a který s sebou kromě zvýšeného zájmu o zkoumání logických struktur jazyka přinesl též obnovený zájem o zkoumání rétorických struktur řeči. Zkoumání rétorických struktur jazykových promluv a textů se od té doby stalo poměrně frekventovaným námětem řady systematických i historických filosofických studií a proniklo i na pole kantovského bádání, kde přispívá k těsnějšímu propojení filosofického, filologického a historického studia Kantovy kritické filosofie.

Jednou z otázek, která k tomuto propojování přispívá, je otázka vztahu Kantovy kritické filosofie k rétorice. V této souvislosti se opakovaně upozorňuje na to, že vztah Kantovy kritické filosofie k rétorice je jednoznačně odmítavý; mluví se o Kantově „antipatii k rétorice“,² o jeho „strachu z rétoriky“³ či o „pohrdání rétorikou“.⁴ Upozorňuje se však také na to, že Kantův poměr k rétorice je mnohem nuancovanější, než se obvykle předpokládá.⁵ Kant totiž na jedné straně rétoriku výslovně odmítá jako umění klamu a požaduje její definitivní oddělení od vědy a filosofie; na druhé straně ji však výslovně oceňuje jako umění jasného, živého a srozumitelného výkladu a požaduje její spojení s vědou a filosofií. Vztah Kantovy kritické filosofie k rétorice tedy není jednoznačný, a vyžaduje proto bližší zkoumání. Právě takové zkoumání je cílem předkládané studie, která má jak systematickou, tak historickou rovinu: na historickém příkladu Kantovy kritické filosofie sleduje a zkoumá systematický problém vzájemného vztahu mezi filosofií a rétorikou.

Přesvědčování a přemlouvání

Věda i filosofie se podle Kanta rozvíjí především prostřednictvím odpovídajícího druhu spisů.⁶ Účelem filosofického spisu a záměrem jeho autora je při-

2 Stroud, S. R., *Kant and the Promise of Rhetoric*. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press 2014, s. 5.

3 Bezzola, T., *Die Rhetorik bei Kant, Fichte und Hegel: ein Beitrag zur Philosophiegeschichte der Rhetorik*. Tübingen, Niemeyer 1993 s. 60.

4 Abbott, D. P., Kant, Theremin, and the Morality of Rhetoric. *Philosophy and Rhetoric*, 40, 2007, No. 3, s. 274.

5 Österreich, P. L., Das Verhältnis von ästhetischer Theorie und Rhetorik in Kants Kritik der Urteilskraft. *Kants-Studien*, 83, 1992, Nr. 3, s. 324–335; či též, *Das gelehrte Absolute: Metaphysik und Rhetorik bei Kant, Fichte und Schelling*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1997, s. 26–35; popř. Greeves, D. R., *Kritik der Rhetorik am Ende des 18. Jahrhunderts. Das Verhältnis zwischen Rhetorik und Philosophie bei Kant*. Stuttgart, ibidem-Verlag 2000, s. 28–37.

6 AA XXIV, 782; Refl. 3335. Odkazují na akademické vydání Kantových sebraných spisů: *Kant's gesammelte Schriften*. Hrsg. von Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften. Bd. I nn. Berlin, Verlag Georg Reimer 1900 nn., a to pod zkratkou AA a s uvedením příslušného svazku

tom „úplné přesvědčení“⁷ čtenáře. To, co u čtenářů filosofického spisu buďto způsobuje, nebo naopak nezpůsobuje úplné přesvědčení, jsou však důkazy a argumenty, které jim autor předkládá, aby jimi odůvodnil závěry, k nimž úvahou o nějaké věci sám došel. Důvody, s jejichž pomocí autor filosofického spisu odůvodňuje své myšlenky, Kant obecně dělí a klasifikuje podle toho, zda mají pouze subjektivní a soukromou, nebo naopak objektivní a všeobecnou platnost. Důvody, které mají pouze subjektivní a soukromou platnost, u čtenářů způsobují takový stav mysli, který Kant nazývá termínem *přemluvení*; důvody, které mají objektivní a všeobecnou platnost, u nich pak navozují takový stav mysli, který Kant nazývá výrazem *přesvědčení*.⁸

V obou případech se přihlíží k tomu, jaké příčiny a důvody vedou čtenáře k souhlasu s autorovými závěry. V případě přemluvení čtenář s autorem souhlasí proto, že byl k souhlasu *přemluven*, v případě přesvědčení proto, že k němu byl *přesvědčen*; je-li čtenář k souhlasu přesvědčen, pak autorovy myšlenky a závěry přijímá a souhlasí s nimi proto, že je sám nahlíží, je-li však k souhlasu přemluven, přijímá je a souhlasí s nimi proto, že se mu osobně zamlouvají či líbí.⁹ Rozdílem mezi přesvědčením a přemluvením, resp. přesvědčováním a přemlouváním se Kant blíže zabývá jednak v *Kritice čistého rozumu*, jednak v *Kritice soudnosti*; podrobnější výklad k tomuto problému se však nalézá také v jeho přednáškách o logice. Kantův výklad tohoto rozdílu se sice v každém z uvedených textů poněkud liší, pokaždé však zůstává spojen s výkladem subjektivní stránky lidského poznání, kterou podle Kanta tvoří jistá *událost* v našem rozvažování, popř. duši, k níž dochází, když něco pokládáme za pravdivé.¹⁰

V Kantových přednáškách o logice je subjektivní stránce lidského poznání, kterou tvoří akt považování něčeho za pravdivé, věnována velká pozornost. Základní otázkou logiky je totiž v Kantově pojetí otázka pravdy a jejího objektivního poznání, kterého se ovšem dosahuje výlučně prostřednictvím subjektivních logických operací a soudů. V *Jäscheho logice* Kant v této souvislosti uvádí následující definici: „Pravda je *objektivní vlastností* poznání; soud, jehož prostřednictvím je něco představeno jako pravdivé – vztah k rozvažování, a tedy vztah k určitému subjektu – je *subjektivní považování něčeho*

a čísla strany. *Kritika čistého rozumu* je citována podle originální paginace prvního a druhého vydání pod standardní zkratkou A pro první a B pro druhé vydání.

7 A XVII.

8 Ke Kantově terminologickému rozlišení mezi *přesvědčením* [*Überzeugung*] a *přemluvením* [*Überredung*] srov. Eisler, R., *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften: Briefen und handschriftlichen Nachlass*. Berlin, Mittler 1930, s. 547 n.; a Willaschek, M. – Stolzenberg, J. – Mohr, G. – Bacin, S. (Hrsg.), *Kant-Lexikon*. Bd. 3. Berlin – Boston, De Gruyter 2015, s. 2372–2376.

9 A 820 / B 848.

10 A 820 / B 848; AA V, 461–466; AA, VIII, 141; AA IX, 65–76 aj.

za *pravdivé*. Považování něčeho za pravdu je vůbec dvojího druhu: jisté pokládání za pravdu neboli *jistota* je spojeno s vědomím nutnosti; nejisté neboli *nejistota* je naproti tomu spojeno s vědomím nahodilosti nebo možností opa-ku.¹¹ Veškeré lidské poznání má tedy podle Kanta dvě stránky: na jedné straně se vztahuje k určitému objektu, na straně druhé k určitému subjektu, tj. k rozvažování, duši, myslí či vědomí toho kterého člověka. Pokládání něčeho za pravdivé, jak Kant vymezuje domněnku či soud s nárokem na pravdivost, se na rozdíl od pravdy samé, která souvisí s objektivní stránkou lidského poznání, vztahuje k jeho subjektivní stránce; nevztahuje se tedy přímo k objektu, ale spíše k subjektu poznání, který něco považuje za pravdivé a který, což je v této souvislosti důležité, svoji domněnku vyjadřuje prostřednictvím odpovídajícího logického soudu.

Příkladem subjektu poznání může být na jedné straně autor, na straně druhé čtenář filosofického spisu. Autor filosofického spisu má však podle Kantových slov z předmluvy k prvnímu vydání *Kritiky čistého rozumu* svým čtenářům předkládat pouze takové soudy, které jsou vysloveny s vědomím jejich apodiktické nutnosti, a tedy s jistotou o tom, že jsou nutně a všeobecně platné a pravdivé.¹² Pouze takové soudy mohou totiž čtenáře o platnosti a pravdivosti autorových myšlenek skutečně přesvědčit; pokud autor svým čtenářům předkládá pouze nejisté soudy a problematické hypotézy, může u nich snadno vzbudit jednak pochybnosti a nedůvěru, jednak podezření, že je o správnosti a pravdivosti svých myšlenek nemá v úmyslu přesvědčit, ale pouze přemluvit.¹³ Takové podezření by pak zásadním způsobem oslabilo sílu a účinnost autorových argumentů, „protože“, jak tvrdí Kant výslovně, „filosofie v sobě nestrpí žádné přemlouvání“.¹⁴

Klasické místo, kde Kant rozdíl mezi přesvědčováním a přemlouváním blíže vysvětluje, a to v přímé souvislosti se subjektivní stránkou lidského poznání, se nachází ve známé kapitole *Kritiky čistého rozumu*, která pojednává o rozdílu mezi *míněním*, *vírou* a *věděním*.¹⁵ Mínění, víra i vědění jsou v Kantově pojetí tři různé druhy jedné a téže události, k níž v lidském rozvažování či duši člověka dochází, považuje-li něco za pravdivé a soudí-li o něčem, že je to pravdivé; Kant takové domněnky a soudy dále rozlišuje jednak podle toho, zda se zakládají na subjektivních příčinách nebo na objektivních důvodech, jednak podle toho, zda jsou jejich subjektivní příčiny a objektivní důvody dostatečné či nedostatečné.¹⁶ Rozlišení mezi míněním, vírou a věděním Kant

11 AA IX, 65 n.

12 A XV n.

13 A XV n.; AA XVIII, 67; *Refl.* 5031.

14 AA IX, 69.

15 A 820–831 / B 848–859.

16 A 820 nn. / B 848 nn.

přítom úzce propojuje s rozlišením mezi přemluvením a přesvědčením. Rozdíl mezi přemluvením a přesvědčením se nicméně týká pouze subjektivních příčin vedoucích k určité domněnce či soudu, zatímco rozdíl mezi míněním, vírou a věděním se týká jak jejich subjektivních příčin, tak objektivních důvodů. Rozlišení mezi přemluvením a přesvědčením proto Kantovi umožňuje navzájem odlišit pouze takové domněnky a soudy, které jsou založeny na dostatečných a nedostatečných subjektivních příčinách.

Dostatečnou příčinou k přijetí určité domněnky může být podle Kanta pouze a jedině vlastní náhled; nedostatečnou příčinou k jejímu přijetí jsou oproti tomu osobní zvláštnosti, záliby či zájmy toho kterého člověka. Domněnku založenou na vlastním náhledu Kant nazývá *přesvědčením*, domněnku založenou na osobních zvláštnostech daného člověka *přemluvením*.¹⁷ V návaznosti na toto rozlišení Kant dále rozlišuje mezi míněním, vírou a věděním, které na příslušném místě *Kritiky čistého rozumu* definuje takto: „Mínění je vědomě jak subjektivně, tak objektivně nedostatečným považováním něčeho za pravdivé, jež si je své nedostatečnosti vědomo. Je-li považování něčeho za pravdivé dostačující jen subjektivně a je-li zároveň považováno za objektivně nedostatečné, nazývá se *vírou*. A konečně považování něčeho za pravdivé dostačující jak subjektivně, tak objektivně, se nazývá *věděním*. Subjektivní dostatečnost se nazývá *přesvědčením* (pro mne samého), objektivní dostatečnost *jistotou* (pro každého).“¹⁸

Uvedená definice ukazuje, nakolik je Kantovo rozlišení mezi míněním, vírou a věděním propojeno s rozlišením mezi přesvědčením a přemluvením.¹⁹

17 A 820 / B 848.

18 A 822 / B 850.

19 Nakolik Kantova definice mínění, víry a vědění souvisí s jeho rozlišením mezi přemluvením a přesvědčením, podrobně ukazuje a objasňuje: Chandler, D. H., *Kant's Exposition of „Fürwahrhalten“ in KrV B 848–850*. In: Funke, G. (Hrsg.), *Akten des 5. Internationalen Kant-Kongresses Mainz 4.–8. April 1981*. Teil I.2: Sektionen VIII–XIV. Bonn, Bouvier 1981, s. 642–652. Chandler upozorňuje na to, že interpretace Kantova pojetí mínění, víry a vědění, které je podáno v příslušné kapitole *Kritiky čistého rozumu*, je potřeba propojit a sjednotit s jeho pojetím přemluvení a přesvědčení. Přitom je zapotřebí se vyhnout možnému omylu, který vzniká nesprávnou interpretací rozdílu mezi přemluvením a přesvědčením jako rozdílu mezi domněnkami založenými v jednom případě na subjektivních, v druhém případě na objektivních důvodech. Toto pojetí dříve zastával např. R. Meerbote (*Kant's Use of the Notion “Objective Reality” and “Objective Validity”*. *Kant-Studien*, 63, 1972, Nr. 1, s. 55–56), lze se s ním však setkat i v novějších textech a interpretacích. Viz např. Ullmann-Margalit, E. – Margalit, A., *Holding True and Holding as True*. *Synthese*, 92, 1992, No. 2, s. 172–174; srov. Pasternack, L., *Kant on Opinion: Assent, Hypothesis, and the Norms of General Applied Logic*. *Kant-Studien*, 105, 2014, Nr. 1, s. 41–82; popř. Willaschek, M. – Stolzenberg, J. – Mohr, G. – Bacin, S. (Hrsg.), *Kant-Lexikon*. Bd. 1. Berlin – Boston, De Gruyter 2015, s. 662–665. Problémem uvedených interpretací je to, že ztotožňují přesvědčení, jak je chápe a pojímá Kant, s domněnkou založenou na objektivních důvodech. Toto pojetí, jak upozorňuje Chandler, je však nesprávné, a to přesto, že se opírá o následující Kantovo vlastní vyjádření: „Považovat něco za pravdivé je určitá událost v našem rozvažování, která se může zakládat na objektivních důvodech, ale vyžaduje také subjektivní příčiny v myslí

Mínění je v Kantově pojetí taková domněnka, kterou člověk přijal a kterou zastává proto, že je ve shodě s jeho osobními zvláštnostmi, zálibami či zájmy, zatímco víra a vědění jsou takovými domněnkami, které člověk přijal a které zastává proto, že odpovídají jeho vlastnímu náhledu. V případě víry a vědění se tedy jedná o přesvědčení, které se blíží nebo odpovídá pravdě, zatímco v případě mínění jde o přemluvení, které se blíží nebo odpovídá zdání či klamu: „Přemluvení je založeno na pouhém zdání, protože základ soudu, který existuje pouze v subjektu, je pokládán za objektivní. Proto má takový soud pouze soukromou platnost, a považování něčeho za pravdu se nedá sdílet. Pravdivost však spočívá ve shodě s objektem, vzhledem k němuž musí být soudy každého rozvažování souhlasné (consentientia uni tertio, consentium inter se).

Prubířským kamenem považování něčeho za pravdu – ať už se jedná o přesvědčení nebo přemluvení – je tedy vnějškově možnost je sdělovat a shledávat platným pro každý lidský rozum.²⁰ Zda je příslušná domněnka přesvědčením nebo přemluvením, zda je založena na osobních zvláštnostech, zálibách a zájmech, nebo na vlastním náhledu, zda je tedy pravdivá či zdánlivá a klamná, není podle Kanta vždy jednoduché rozeznat. Mnohdy to nelze zjistit jinak než prostřednictvím experimentu spočívajícího v tom, že člověk svou domněnku předloží k úvaze druhým, aby sám vyzkoušel, zda s ní druzí souhlasí či nesouhlasí. Shoda s druhými je však, jak Kant opakovaně zdůrazňuje, pouze vnější a subjektivní kritérium pravdivosti;²¹ jejím vnitřním

---

(pokr. pozn. č. 19) soudčího jednotlivce. Jestliže považování něčeho za pravdivé platí pro každého, kdo je obdařen rozumem, pak je důvod objektivně dostatečný, a považování něčeho za pravdivé se pak nazývá *přesvědčením*. Je-li odůvodněno jen zvláštní povahou subjektu, říkáme, že je k němu člověk přemluven“ (A 820 / B 848). Tato formulace se zdá naznačovat, že přesvědčení, na rozdíl od přemluvení, je taková domněnka, která se zakládá na objektivních důvodech; pak se ale zdá v rozporu s výše uvedenou Kantovou definicí, podle které se „subjektivní dostatečnost nazývá *přesvědčením* (pro mne samého), objektivní dostatečnost *jistotou* (pro každého)“ (A 822 / B 850). Pokud se přesvědčení chápe jako domněnka založená na objektivních důvodech platných pro každého, pak jej nelze nijak odlišit od jistoty. Od té lze je odlišit pouze tehdy, pokud se zohlední rozdíl, který Kant činí mezi *subjektivními příčinami* a *objektivními důvody* k určité domněnce: rozlišení mezi přemluvením a přesvědčením se vztahuje k subjektivním příčinám, nikoli k objektivním důvodům. Určitá domněnka se nazývá *přesvědčením*, pokud subjektivní příčiny k jejímu přijetí jsou dostatečné (vlastní poznání a náhled), a nazývá se *přemluvením*, pokud jsou tyto příčiny nedostatečné (osobní zvláštnosti, záliby a zájmy); pro rozlišení mezi přemluvením a přesvědčením není proto rozhodující, zda se dotýčná domněnka a s ní spojený akt považování něčeho za pravdivé zakládají na objektivních důvodech. Tento ohled Kant využívá teprve v rámci úvahy o rozdílů mezi míněním, vírou a věděním, která navazuje na rozdíl mezi přemluvením a přesvědčením, kdy mínění lze označit za přemluvení, zatímco víru a vědění za přesvědčení, které jednou je a podruhé není založeno na objektivních důvodech. Kantova definice přesvědčení z místa A 820 / B 848 je tedy podle všeho formulována s ohledem na vědění; není proto nijak v rozporu s pozdější definicí na místě A 822 / B 850. Viz Chandler, D. H., Kant's Exposition of „Fürwahrhalten“ in KrV B 848–850, c.d., s. 643–650.

20 A 820 / B 848.

21 A 820 / B 848.

a objektivním kritériem zůstává vlastní náhled a shoda domněnky či soudu s objektem.²²

Rozdíl mezi přemlouváním a přesvědčováním Kant blíže objasňuje také v § 90 *Kritiky soudnosti*.²³ Opět tak činí v souvislosti s úvahou o subjektivních příčinách a objektivních důvodech k určitému soudu či domněnce. V daném případě se jedná o domněnku týkající se existence Boha, která se opírá o teleologický důkaz účelného uspořádání přírody. Na příkladu této domněnky Kant v *Kritice soudnosti*, podobně jako již dříve v *Kritice čistého rozumu*, ilustruje své rozlišení mezi míněním, vírou a věděním. Domněnku o existenci Boha podle Kanta nelze opřít o apodikticky jisté vědění; na její podporu nelze totiž uvést žádný objektivně dostatečný důvod. Teleologický důkaz, který domněnku o existenci Boha dokazuje na základě účelného uspořádání přírody, proto nelze považovat za objektivně dostatečný; je však možné jej považovat za subjektivně dostatečný. Jakkoli nedostačuje k tomu, aby člověku zjednal naprostou jistotu, postačuje k tomu, aby mu zjednal pevné přesvědčení. Platnost, přesvědčivost a pravdivost teleologického argumentu sice nemůže být založena v prokazatelné shodě domněnky s objektivním stavem věcí, ale není ani založena na čistě osobních zvláštностech, zálibách a zájmech toho kterého člověka; zakládá se totiž na všeobecném souhlasu, který tento důkaz způsobuje a vyvolává u druhých. Domněnka o boží existenci, která je založena na uvedeném teleologickém důkazu, jenž způsobuje a vyvolává všeobecný souhlas, a to navzdory tomu, že jeho platnost nelze objektivně prokázat, je tedy příkladem domněnky, kterou sice není možné považovat za jisté objektivní vědění, ale ani za pouhé subjektivní mínění; podle Kanta je proto zapotřebí ji považovat za odůvodněnou rozumovou víru, kterou člověk nepřijímá ani na základě jistoty, ani na základě pouhého přemluvení, nýbrž na základě vlastního přesvědčení a rozumového náhledu.

Rozumová víra, která se nemusí týkat jen existence Boha, ale také existence lidské duše či vnějšího světa, abychom zmínili alespoň některé její další předměty, se zakládá na určitých důvodech, které vedou k náhledu a přesvědčení, a proto je výsledkem odpovídajícího důkazu či argumentu. Kant rozlišuje různé druhy argumentů a důkazů; u každého z nich však požaduje, „aby nepřemlouval, nýbrž přesvědčoval, nebo aby alespoň působil na přesvědčení; tj. aby princip důkazu nebo jeho závěr nebyl pouze subjektivním (estetickým) určujícím základem souhlasu (pouhým zdáním), nýbrž objektivně platným logickým základem poznání, neboť jinak bude rozvažování omámeno, ale nikoli přesvědčeno“.²⁴

22 AA VIII, 146 n.

23 AA V, 461–466.

24 AA V, 461.

Uvedený citát sugeruje dojem, že zde Kant proti sobě staví na jedné straně subjektivní *základ souhlasu*, na druhé straně pak objektivní *základ poznání*, a že na základě tohoto protikladu dále vysvětluje také rozdíl mezi přemlouváním a přesvědčováním. Tento dojem však Kant následně sám vyvrací a koriguje, když jak v souvislosti s přemlouváním, tak v souvislosti s přesvědčováním výslovně uvádí, že jedno i druhé je určitý, třebaže odlišný, způsob „určení souhlasu“.²⁵ Je tedy zřejmé, že každý důkaz, ať už se uskutečňuje na způsob přemlouvání, nebo na způsob přesvědčování, slouží k získání souhlasu; rozdíl je pouze v tom, jakými prostředky se tohoto cíle dosahuje. Pokud se jej dosahuje na čistě subjektivním základě, kdy je důkaz přizpůsoben osobním zvláštnostem, zálibám a zájmům toho kterého člověka, jedná se o přemlouvání; pokud se jej však dosahuje na objektivním základě, kdy je důkaz přizpůsoben buďto objektivnímu stavu věci, nebo alespoň všeobecnému souhlasu a náhledu ostatních, jedná se o přesvědčování. Přesvědčování, jak vyplývá z výše citované Kantovy formulace, je přitom spojeno s užíváním *logických*, přemlouvání však s užíváním *estetických* prostředků.

Logická a estetická zřetelnost

Výše uvedené Kantovo rozlišení mezi přesvědčováním, které se uskutečňuje prostřednictvím logických prostředků, a přemlouváním, které se uskutečňuje prostřednictvím estetických prostředků, odpovídá rozdílu mezi scholastickou a populární formou podání a výkladu, který Kant blíže vysvětluje v předmluvě k prvnímu a druhému vydání *Kritiky čistého rozumu* či v úvodu k *Prolegomenům*. Scholastická forma výkladu, která se podle Kanta pohybuje výlučně *in abstracto*, a pracuje proto pouze s obecnými pojmy spojenými v soudy, úsudky, důkazy a argumenty, se od formy populární, která se pohybuje naopak *in concreto*, a pracuje proto spíše s jednotlivými názornými příklady a ilustracemi, liší tak, jako se od sebe liší přesvědčování a přemlouvání: rozdíl mezi scholastickou a populární formou výkladu na jedné straně a mezi přesvědčováním a přemlouváním na straně druhé Kant opakovaně vysvětluje poukazem ke dvěma různým druhům *zřetelnosti*. Scholastická forma výkladu, která slouží potřebám přesvědčování, se podle Kanta vyznačuje *logickou* neboli *diskursivní* zřetelností, populární forma výkladu, která slouží potřebám přemlouvání, se naopak vyznačuje *estetickou* neboli *intuitivní* zřetelností.²⁶ Rozdíl mezi logickou a diskursivní zřetelností, který Kant zmiňuje v předmluvě k prvnímu vydání *Kritiky čistého rozumu*, aby s jeho pomocí vysvětlil rozdíl mezi scholastickou a populární formou výkladu, se přitom blíže

25 AA V, 462.

26 A XVIII; AA IX, 61 nn.

objasňuje v jeho přednáškách o logice. Obzvláště instruktivní jsou v této souvislosti výklady v *Jäscheho* logice.

V *Jäscheho* logice je rozdíl mezi logickou a estetickou zřetelností uveden do souvislosti jednak s problematikou pravdivého poznání, jednak s problematikou srozumitelného podání a výkladu. Na souvislost s problematikou podání a výkladu poukazuje to, že logická zřetelnost je zde blíže charakterizována jako *scholastická* a estetická zřetelnost jako *populární*; na souvislost s problematikou poznání ukazuje to, že logická a scholastická zřetelnost je dále charakterizována jako *objektivní* a estetická a populární zřetelnost jako *subjektivní*.²⁷ Rozdíl mezi objektivní a subjektivní stránkou lidského poznání Kant v *Jäscheho* logice zakládá na svém dřívějším rozlišení dvou základních poznávacích mohutností či kmenů, *rozvažování* a *smyslovosti*, a dvou základních druhů poznatků, *pojmu* a *názoru*;²⁸ na základě tohoto rozlišení pak spojuje objektivní a scholastickou zřetelnost s užíváním obecných pojmů, zatímco subjektivní a populární zřetelnost s užíváním názorných příkladů a ilustrací. Rozvažování a pojem se tak stávají objektivním, smyslovost a názor naopak subjektivním principem pravdivého poznání i jeho srozumitelného podání a výkladu. Problém, který v této souvislosti vzniká, je ovšem vzájemný vztah a spojení objektivního a subjektivního principu.

Ačkoli Kant na obecné rovině opakovaně tvrdí, že lidské poznání, má-li jít skutečně o poznání, nikoli o pouhé iluze či bludy, musí být založeno v obou výše uvedených principech,²⁹ jeho úvahy o logické a estetické, resp. objektivní a subjektivní, popř. scholastické a populární zřetelnosti toto obecné tvrzení problematizují. Z těchto úvah totiž vyplývá, že lidské poznání je v určitých případech možné založit pouze v rozvažování a pojmech a že smyslovost a názor k takovému druhu poznání nejen ničím nepřispívají, ale dokonce mu zabraňují. Kantovo mínění v této věci dobře ilustruje následující citát z *Jäscheho* logiky: „logická zřetelnost je nezřídka možná jen na úkor té estetické a estetická zřetelnost prostřednictvím příkladů a přirovnání, která nejsou přesná, ale pouze analogická, často naopak škodí zřetelnosti logické.“³⁰ Problém, na který zde Kant upozorňuje, zjevně neplatí v případě každého poznání; omezuje se tedy pouze na určité jeho druhy a případy. Zohledníme-li Kantovo vlastní rozlišování mezi empirickým a čistým apriorním poznáním, stane se zřejmým, že popisovaný problém se vztahuje pouze a jedině na vybrané případy čistého apriorního poznání.

27 AA IX, 61 n., 148.

28 A IX, 62.

29 Srov. A 51 / B 75; A 92 n. / B 125 n.; A 111; A 258 / B 314 aj.

30 AA IX, 62.

Do oboru čistého a apriorního poznání Kant řadí pouze dvě disciplíny: matematiku a filosofii.³¹ Rozdíl mezi empirickým a čistým apriorním poznáním, jak známo, podle Kanta spočívá v tom, že empirické poznání se zakládá na empirické zkušenosti a empirickém názoru, zatímco čisté apriorní poznání nikoli. Mezi matematikou a filosofií, které tvoří dvě hlavní disciplíny čistého apriorního poznání, je však jeden podstatný rozdíl. Matematika se sice nezakládá na empirické zkušenosti a empirickém názoru; zakládá se však na čistém názoru. Nezakládá se na obsahu, nýbrž na formě smyslovosti, kterou společně tvoří čistý prostor a čas. Čistá filosofie se sice rovněž nezakládá na empirickém názoru, ale na rozdíl od matematiky se nezakládá ani v čistém názoru; nezakládá se ani na obsahu, ani na formě smyslovosti, ale pouze na rozvažování a rozumu, a spočívá proto čistě v logické a diskursivní myšlenkové práci s pojmy. Filosofické poznání lze proto, na rozdíl od toho empirického či matematického, charakterizovat jako „poznání z pojmů“.³² Filosofickým pojmům, typicky pojmům duše, světa či boha, ale ani pojmu příčiny a účinku či dalším těmto pojmům, ve smyslovosti neodpovídá vůbec žádný názor; filosofické pojmy je tak možné, a právě na to upozorňuje výše uvedený citát, se smyslovým názorem spojit pouze na základě analogie.³³

31 A 836 nn. / B 864 nn.

32 A 837 / B 865.

33 AA V, 351–354. K významu a funkci analogie, která dovoluje propojit všeobecné a abstraktní filosofické pojmy s jednotlivým a konkrétním empirickým názorem, viz např. Nuyen, A. T., *The Kantian Theory of Metaphor. Philosophy & Rhetoric*, 22, 1989, No. 2, s. 95–109; popř. Jäger, L., *Das schreibende Bewußtsein. Transkriptivität und Hypotypose in Kants „Andeutung zur Sprache“*. In: Birk, E. – Schneider, J. G. (Hrsg.), *Philosophie der Schrift*. Tübingen, Niemeyer 2009, s. 97–121. Nuyen i Jäger shodně poukazují na to, že nezbytnou součástí filosofického myšlení a filosofického poznání je hledání a nalézání vhodných analogií, názorných příkladů a ilustrací, které jinak abstraktním a všeobecným filosofickým pojmům prostředkují vztah k jednotlivému předmětu konkrétní smyslové zkušenosti, a poskytují jim tak odpovídající smysl a význam. Schopnost nalézat a vytvářet vhodné analogie, názorné příklady a ilustrace (přirovnání, metafory) byla tradičně chápána jako vrozené a přirozené nadání; jako taková byla připisována jednak básníkům, jednak řečníkům. Filosofické myšlení a filosofické poznání, jestliže předpokládá a vyžaduje hledání, nalézání a vytváření příbližných analogických souvislostí mezi všeobecnými abstraktními pojmy a jednotlivými konkrétními smyslovými názory, tudíž předpokládá a vyžaduje také odpovídající básnické a řečnické nadání: „talent jasného výkladu“ (B XLIII), který umožňuje překonat nedostatky čisté scholastického i populárního způsobu podání. Vztah mezi filosofií na jedné straně a poezií a rétorikou na straně druhé je proto těsnější, než byl Kant sám, ve své snaze oddělit filosofii jak od básnictví, tak od rétoriky, ochoten připustit. Srov. AA IX, 27–33; AA XX, 323–352; AA XXVIII, 367–380, 535–540 aj. Na básnickou a rétorickou rovinu Kantova vlastního filosofického myšlení jako jedni z prvních na půdě kantovského bádání upozorňovali již R. Eucken (*Über Bilder und Gleichnisse bei Kant*. In: týž, *Beiträge zur Einführung in die Geschichte der Philosophie*. Leipzig, Dürr 1906, s. 55–82) a H. E. Fischer (*Kants Stil in der Kritik der reinen Vernunft*. *Kant-Studien. Ergänzungsheft* 5. Berlin, Reuther & Reichard 1907). Vlivem pozitivistické a novokantovské interpretace Kanta, která sledovala zejména metodologické otázky vědeckého a přírodovědeckého poznání, zůstávaly však Euckenovy a Fischerovy podněty v kantovském bádání dlouho bez odezvy. Viz Kowalewski, A., *Die verschiedenen Arbeitsformen der Philosophie und ihre Bewertung bei Kant*. In: Albertus-Universität

Výše citované místo a s ním spojený problém vzájemného vztahu a spojení objektivního a subjektivního principu lidského poznání, pokud ho chápeme a interpretujeme uvedeným způsobem, se tedy v tomto pojetí týká právě a jedině čistého a apriorního filosofického poznání z pojmů. Pouze ve filosofii, která se nezakládá ani na empirickém, ani na čistém názoru, totiž vzniká problém spojení pojmu s odpovídajícím názorem, které v tomto případě nemůže být nikdy zcela přesné, ale pouze a nanejvýš přibližné a analogické. Problém, který zde Kant tematizuje, je tak z tohoto hlediska možno dále chápat a interpretovat jako problém užívání a funkce názorných příkladů a ilustrací v oboru čistého a apriorního filosofického poznání. K tomuto problému Kant v *Jäscheho* logice dále poznamenává: „příklady (...) nepatří k pojmu jako část, nýbrž jakožto názory k použití pojmu.“³⁴ Názorné příklady a ilustrace, jak vidno, podle Kanta nejsou součástí samého pojmu, a tedy ani součástí logického a diskursivního myšlení, které se uskutečňuje v myšlenkové práci s pojmy, nýbrž součástí jeho použití. Co zde Kant míní *užitím* pojmu, objasňuje paralelní místo předmluvy k prvnímu vydání *Kritiky čistého rozumu*, kde se užívání názorných příkladů a ilustrací dává do souvislosti s „populárním užitím“³⁵ původně abstraktních a všeobecných filosofických pojmů.

Použití a užívání pojmů, o kterém se Kant zmiňuje na citovaném místě *Jäscheho* logiky i *Kritiky čistého rozumu* a které zjevně odlišuje od vlastní logické a diskursivní myšlenkové práce, zde proto lze blíže chápat a interpretovat v souvislosti s problematikou podání, která v Kantově pojetí přímo souvisí s problémem komunikace a sdělování myšlenek prostřednictvím řeči. Kantovy poznámky o logické a estetické zřetelnosti, které se týkají vztahu mezi rozvažováním a smyslovostí a mezi obecnými pojmy a jednotlivými názornými příklady a ilustracemi, tedy bezprostředně souvisejí s obecnější úvahou o vzájemném vztahu a propojení myšlení a řeči, které, jak se ukazuje, je skutečně problematické pouze v případě čistého apriorního filosofického poznání, a tudíž v případě filosofického spisu, který takové poznání podává a prostředkuje druhým.

Protože problematika logické a estetické zřetelnosti úzce souvisí s problematikou vzájemného vztahu a spojení myšlení a řeči, k němuž dochází za účelem komunikace, sdílení a sdělování filosofických pojmů a myšlenek prostřednictvím spisu, nepřekvapí, že ji Kant spojuje s otázkou srozumitelného podání

---

in Königsberg i. Pr. (Hrsg.), *Immanuel Kant. Festschrift zur zweiten Jahrhundertfeier seines Geburtstages*. Leipzig, Deiterichsche Verlagsbuchhandlung 1924, s. 81–114. Pod vlivem postmoderních úvah o vzájemném vztahu mezi filosofií, vědou a uměním se však literární a rétorické dimenzi Kantova vlastního myšlení a jeho textů věnuje znovu zvýšená pozornost. Viz Goetschel, W., *Kant als Schriftsteller*. Wien, Passagen Verlag 1990, s. 147–166.

34 AA IX, 62.

35 A XVIII.

a výkladu. Když totiž v *Jäscheho* logice rozlišuje mezi logickou a estetickou zřetelností, tedy zřetelností pojmů na jedné straně a zřetelností názorných příkladů a ilustrací na straně druhé, vzápětí ihned dodává: „Ona je jasností prostřednictvím pojmů, tato jasností prostřednictvím názoru. Posledně jmenovaný druh zřetelnosti spočívá tedy v pouhé *živosti* a *srozumitelnosti*, tj. v pouhé jasnosti prostřednictvím příkladů *in concreto*.“³⁶

Z uvedeného Kantova vyjádření vyplývá jednak to, že estetické zřetelnosti se dosahuje prostřednictvím názorných příkladů a ilustrací, jednak to, že prostřednictvím názorných příkladů a ilustrací se dosahuje živosti a srozumitelnosti; na základě tohoto vyjádření by tedy bylo možno estetickou zřetelnost jednoduše ztotožnit s živostí a srozumitelností podání a výkladu jinak abstraktních a všeobecných pojmů. Je pak ovšem otázkou, zda a nakolik estetická zřetelnost, kterou lze ztotožnit s živostí a srozumitelností řeči, souvisí se zřetelností logickou, které se podle Kanta nedosahuje prostřednictvím názoru a názorných příkladů či ilustrací, nýbrž čistě a výlučně prostřednictvím logické a diskursivní myšlenkové práce s pojmy. V odpověď na tuto otázku Kant poznamenává: „srozumitelné může být mnohé, co přesto není zřetelné, a naopak mnohé může být zřetelné, a přesto je tomu obtížné porozumět, vrátíme-li se zpět až ke vzdáleným pojmům, jejichž spojení s názorem je možné pouze prostřednictvím dlouhé řady [myšlenkových kroků].“³⁷

Citovaná Kantova poznámka ukazuje, jak úzce je srozumitelnost spojena s estetickou zřetelností, a tedy s užitím názorných příkladů a ilustrací, jejichž prostřednictvím dochází, jak se Kant také někdy vyjadřuje, k *zesmyslovění* abstraktních a obecných pojmů.³⁸ Dokud chybí spojení abstraktního a obecného pojmu s konkrétním a jednotlivým názorem, dokud nedojde, ať už na základě názorné analogie, nebo na základě dlouhé řady dílčích myšlenkových kroků, k propojení logické a estetické zřetelnosti, přetrvává problém *nesrozumitelnosti*.

Řeč, pokud se jí užívá ke sdělování a komunikaci myšlenek, zůstává nesrozumitelná, nebo přinejmenším obtížně srozumitelná, pokud se pojmy a myšlenky, které prostředkuje a podává, nedaří propojit s odpovídajícím, i když ne zcela přesným a analogickým, názorem. Mezi logickou zřetelností pojmů a myšlenek a estetickou zřetelností názorných příkladů a ilustrací existuje proto určité napětí: myšlenky, které řeč podává, mohou být zřetelné, avšak řeč, která je prostředkuje, může přesto zůstat nesrozumitelná; řeč, která podává určité myšlenky, může být srozumitelná, avšak myšlenky, které prostředkuje, mohou přesto zůstat nezřetelné. První možnost podle

36 AA IX, 62.

37 AA IX, 62.

38 Srov. A 51 / B 75; AA VI, 206.

Kanta nastává v případě scholastického, druhá v případě populárního způsobu podání.³⁹ V jednom ani v druhém případě se proto nedaří odpovídajícím způsobem propojit pojem s názorem, logickou zřetelnost se zřetelností estetickou. Jak scholastický, tak populární způsob podání je tudíž jednostranný a nedostatečný.

Jednostrannost a nedostatky scholastické i populární formy podání lze nicméně překonat; logickou zřetelnost je nakonec možno propojit se zřetelností estetickou. K propojení logické a estetické zřetelnosti podle Kanta dochází prostřednictvím *jasnosti*: „Ve spojení obou, estetické neboli populární se scholastickou neboli logickou zřetelností spočívá *jasnost*. Neboť pod jasnou hlavou si myslíme talent jasného, chápavosti obecného rozumu uzpůsobeného podání abstraktního a důkladného poznání.“⁴⁰ Odkaz k jasnému podání, který se na citovaném místě *Jäscheho* logiky objevuje, se zcela shoduje s výkladem v závěru předmluvy k druhému vydání *Kritiky čistého rozumu* a úvodu do *Prolegomen*, kde se rovněž činí odkaz k „talentu jasného výkladu“,⁴¹ a to v souvislosti s úvahou o formálních nedostatcích prvního i druhého vydání Kantova hlavního spisu. Nedostatek prvního, ale také druhého, přepracovaného vydání tohoto spisu viděl Kant právě v tom, že myšlenky, které čtenářům prostředkuje a podává, jsou sice zřetelné, avšak nesrozumitelné. Proto mohl sám prohlásit: „nehrozí, že budu vyvrácen, hrozí však, že mi nebude rozuměno.“⁴²

Nesrozumitelnost *Kritiky čistého rozumu*, na kterou se tak často upozorňovalo a kterou Kant sám přiznává, je však důsledkem jeho vlastního rozhodnutí spis zpracovat čistě scholastickou, nikoli populární formou, a tedy výlučně za pomoci logických, nikoli však estetických prostředků, jejichž užívání Kant v případě odborného filosofického spisu považuje jednak za neúčelné, a tedy zbytečné, jednak za protiúčelné, a tedy nežádoucí, jelikož užívání názorných příkladů a ilustrací podle něho čtenáře zbytečně zdržuje u jednotlivostí, a brání jim tak v porozumění jejich celkové souvislosti.⁴³ Přesto Kant vyzýval k tomu, aby formální nedostatky ve zpracování a podání základních myšlenek kritické filosofie, jak je podává a prostředkuje *Kritika čistého rozumu*, byly v budoucnu odstraněny; toto *didaktické* dílo však odkázal svým předpokládaným následovníkům a pokračovatelům, „zasloužilým mužům, kteří tak šťastně s hloubkou poznání spojují také talent jasného

39 AA IX, 62.

40 Tamtéž.

41 B XLIII. Srov. AA IV, 262.

42 B XLIII.

43 A XVIII n.

podání“⁴⁴ kterého se Kantovi, jak přiznává, nedostalo.⁴⁵ Tím se ovšem otevírá cesta k možnému propojení logické a estetické zřetelnosti, abstraktního a obecného filosofického pojmu s konkrétním a jednotlivým smyslovým názorem, které by umožnilo překonat a odstranit jednostrannost a z ní plynoucí nedostatky scholastické, ale i populární formy výkladu a podání. Jasně podání, které by z možného propojení zřetelného pojmového myšlení s názornou, živou a srozumitelnou řečí vzniklo, Kant sám spojuje s požadavkem a nárokem „opravdové popularity“.⁴⁶

Jasně podání a opravdová popularita

Problémem jasného podání a opravdové popularity se Kant nejpodrobněji zabývá v přednáškách o logice. Jasně podání a opravdová popularita podle něho vznikají využitím předností a odstraněním nedostatků scholastické a populární formy výkladu. Jak přednosti, tak nedostatky scholastické i populární formy výkladu souvisejí přitom s jejich jednostranným zaměřením: scholastická forma podání se zaměřuje na rozvažování a rozum člověka, a využívá proto logické a diskursivní prostředky, zatímco populární forma výkladu se naproti tomu zaměřuje na lidskou smyslovost, a využívá proto estetické prostředky. Nedostatky spojené s jednostranným zaměřením na rozvažování, ke kterému dochází v případě scholastického způsobu podání, a na smyslovost, ke kterému dochází v případě populárního způsobu podání, odpovídají však nedostatkům a jednostrannosti samotného rozvažování a smyslovosti. V *Jäscheho* logice se proto v této souvislosti uvádí: „Rozvažování chce být poučeno, smyslovost chce být oživena; rozvažování touží po náhledu, smyslovost po srozumitelnosti.“⁴⁷ Scholastická a populární forma podání se tedy věcně i formálně odlišují proto, že požadavky a nároky rozvažování a smyslovosti, na které se zaměřují a na něž mají za cíl působit, jsou samy věcně i formálně odlišné. Zaměření a působení na rozvažování, které je cílem scholastické formy výkladu, si tak žádají využití logických prostředků, které prostředkují *náhled* a *poučení*, působení na smyslovost, které je cílem populární formy výkladu, si naopak žádá využití estetických prostředků, které prostředkují *oživení* a *srozumitelnost*.

Scholastická forma výkladu, která vychází vstříc požadavkům a nárokům rozvažování, odpovídá potřebám vědecké práce a školské výuky, zatímco po-

44 B XLIII.

45 B XLIII; AA IV, 262.

46 B XLIV; AA IX, 35–38, 47.

47 AA IX, 37.

populární forma výkladu, která vychází vstříc požadavkům a nárokům smyslovosti, odpovídá spíše potřebám společenské zábavy: „Mají-li být poznatky vyučovány, pak musejí být co možná důkladné; mají-li ale být současně zábavné, pak musejí být také krásné. Je-li výklad krásný, ale povrchní, může se líbit pouze smyslovosti, avšak nikoli rozvažování, je-li naopak důkladný, ale suchý, může se líbit pouze rozvažování, ale nikoli smyslovosti.“⁴⁸ Je tedy zřejmé, že předností i nedostatkem scholastického způsobu výkladu je to, že je sice důkladný, ale suchý, předností i nedostatkem populárního způsobu výkladu zase to, že je sice srozumitelný a krásný, ale povrchní; jasný výklad, který využívá předností a odstraňuje nedostatky scholastického i populárního podání, by proto musel být jak důkladný, tak srozumitelný a krásný. Opravdová popularita, kterou Kant spojuje se schopností jasného výkladu, tedy vzniká, můžeme říci, spojením vědy s uměním, pravdy s krásou.⁴⁹

Věda ovšem podle Kanta spočívá v logické a diskursivní myšlenkové práci, jejíž výsledky se druhým zpřístupňují prostřednictvím řeči, typicky prostřednictvím vědeckého či odborného spisu. V oblasti vědy a filosofie, má-li filosofie vystupovat jako věda, by tak v souvislosti s ideou jasného podání a opravdové popularity bylo zapotřebí uvažovat o spojení vědy s odpovídajícím slovesným uměním, ke kterým Kant řadí na jedné straně *poezii*, na druhé straně *rétoriku*.⁵⁰ O možném propojení vědy a filosofie s poezií se Kant vyjadřuje dosti jednoznačně a odmítavě; vědecké ani filosofické poznání se podle něho nesluší vyjadřovat básnickou formou, a tedy ve verších.⁵¹ Propojení vědy a filosofie s rétorikou Kant naopak připouští. Úzkostlivě přitom však dbá na to, aby rétoriku, jak ji sám chápe, odlišil a oddělil od řečnictví, jak je chápe tradice: rétoriku Kant chápe jako přirozenou *schopnost přesvědčovat*, řečnictví jako *umění přemlouvat*.⁵² K tomu, aby člověk druhé o něčem přesvědčil, není podle Kanta třeba znalosti a užívání technických prostřed-

48 Tamtéž.

49 V souvislosti s Kantovým pojetím jasného výkladu a opravdové popularity lze proto mluvit o dodatečné estetizaci vědeckého a filosofického poznání za pomoci odpovídajících uměleckých (básnických, řečnických) prostředků. Srov. Binkelman, Ch. – Schneider, N., Einleitung. In: tíž (Hrsg.), *Denken fürs Volk? Popularphilosophie vor und nach Kant*. Würzburg, Königshausen & Neumann 2015, s. viii; podrobněji pak Senigaglia, C., Projektdimension der Popularphilosophie bei Kant und Fichte. In: tamtéž, s. 79–90; popř. Asmuth, Ch., Von „Seichtigkeit“ und „Pedanterie“. Popularität und Öffentlichkeit in der Philosophie zwischen Kant und Fichte. In: tamtéž, s. 97–105. Zde je možno nalézt také obecnější výklad o Kantově poměru k tzv. *populární filosofii*, který, jak autoři jednotlivých příspěvků ukazují, zdaleka není pouze a jednoduše odmítavý.

50 AA V, 321.

51 AA IX, 27–33; AA VIII, 405, pozn.

52 AA V, 327.

ků řečnického umění; k dosažení tohoto cíle a účelu zcela postačí přirozená výřečnost spočívající ve schopnosti bohaté, a přitom bezchybné řeči, která již „sama o sobě má dostatečný vliv na lidské mysl, aniž by bylo nutné přizvat k tomu prostředky přemlouvání“.⁵³ V tomto smyslu, ve smyslu přirozené výřečnosti, nakolik je možno ji odlišit od řečnického umění, je rétorika, jak ji Kant sám chápe a vymezuje v *Kritice soudnosti*, totožná s tím, co v *Kritice čistého rozumu*, *Prolegomenech* i přednáškách o logice nazývá talentem k jasnému výkladu a opravdové popularitě.

Kantovo pojetí jasného podání a opravdové popularity, které zde sledujeme, tak v podstatě odpovídá jeho pojetí rétoriky coby přirozené výřečnosti, jejímž cílem a účelem je druhé přesvědčit, nikoli přemluvit, jako je tomu v případě řečnického umění, které podle Kanta „dokáže lidi jako stroje pohnout v důležitých věcech k soudu, který by při klidném přemýšlení u nich musel ztratit všechnu váhu“.⁵⁴ Školený řečník, když se obrací k druhým a usiluje o jejich souhlas a podporu, k tomu tedy využívá umělých prostředků přemlouvání; mysl a soud svých posluchačů či čtenářů ovlivňuje tak, že cíleně a záměrně působí na jejich afekty, probouzí v nich různé pocity, náklonnosti či vášně, kterým tito, v závislosti na své osobní povaze, více či méně podléhají,⁵⁵ a tak, pokud si nezachovají potřebný klid a rozvahu, ztrácejí schopnost samostatného myšlení i úsudku, která je však jediným základem jejich důstojnosti a svobody. Řečnictví coby umění přemluvat, jelikož zbavuje druhé jejich důstojnosti a svobody spočívající ve schopnosti samostatného myšlení a úsudku, se tudíž v Kantově pojetí ocitá v přímém rozporu jak s krásným uměním, tak s vědou. Umění, které prostředkuje krásu, i věda, která prostředkuje pravdu, totiž lidskou důstojnost a svobodu, která spočívá ve schopnosti samostatného myšlení a úsudku, bez níž se podle Kanta neobejde ani poznání krásy, ani poznání pravdy, naopak předpokládají a dále rozvíjejí. Kantovi proto nezbývá než řečnictví charakterizovat jako *umění klamu*,⁵⁶ které nejenže není hodno úcty, kterou si tradičně osobuje, ale které nadto zasluhuje to nejvyšší morální opovržení.

Opovržení, které Kant prokazuje a chová vůči řečnickému umění, jež chápe jako umění přemluvat a klamat, se však z pochopitelných důvodů netýká rétoriky, kterou sám chápe jako přirozenou přesvědčovací schopnost a talent k jasnému podání a opravdové popularitě, jež k poučení i pobavení druhých umožňuje propojit sílu vlastního náhledu s názorným, krásným, živým a srozumitelným způsobem výkladu: „Výmluvnost a krásná mluva

53 Tamtéž.

54 Tamtéž, pozn.

55 Srov. A 53 nn. / B 77 nn.

56 AA V, 327.

(dohromady rétorika) patří ke krásnému umění; řečnické umění (ars oratoria) jakožto umění používat slabostí lidí ke svým účelům (ať už jsou myšleny sebelépe nebo jsou skutečně dobré) není hodno žádné úcty. (...) Kdo, při jasném nahlédnutí věci, vládne řečí v jejím bohatství a čistotě, kdo má, při plodné a k znázornění svých idejí schopné obrazotvornosti, živý, srdečný podíl na skutečném dobru, ten je *vir bonus dicendi peritus*, řečník neumělý, ale přitom působivý, jak ho chce mít Cicero, aniž však tomuto ideálu sám zůstal vždy věrný.⁵⁷

První část citovaného výroku jasně ukazuje, že Kantova morální kritika řečnického umění se nevztahuje na rétoriku, která v jeho pojetí zahrnuje toliko přirozenou, a tedy neumělou výřečnost; druhá jeho část pak ukazuje, nakolik je Kantův ideál neumělého, avšak působivého řečníka, který je protikladem řečníka školeného, spojen s ideálem jasného podání a opravdové popularity. Pojítkem a spojnicí mezi oběma ideály je zde odkaz k Ciceronovi,⁵⁸ k Ciceronovi totiž Kant odkazuje jak v souvislosti s ideou neumělého řečníka, tak v souvislosti s ideou jasného podání a skutečné popularity, což vedle výše citovaného vyjádření z *Kritiky soudnosti* potvrzuje i následující vyjádření z *Jäscheho* logiky, podle kterého, „abychom se naučili skutečné popularitě, musíme číst staré autory, např. Ciceronovy filosofické spisy“;⁵⁹ z novějších autorů pak Kant v této souvislosti jmenuje kupř. Davida Huma, jehož spisy, jak dokládají také známá vyjádření z *Kritiky čistého rozumu* nebo *Prolegomen*, sám považoval za exemplární příklad přirozeného řečnického nadání a schopnosti jasného výkladu i opravdové popularity, které se, jak přiznával, jemu samému nedostalo, takže veškeré další snahy o náležitou popularizaci své vlastní kritické filosofie, kterou v principu nijak neodmítal,⁶⁰ raději přenechal jiným.

Závěr

Kantovy úvahy o jasném podání a opravdové popularitě, které jsou blíže rozvedeny v jeho přednáškách o logice, v jistém smyslu završují jeho dřívější úva-

57 Tamtéž, pozn.

58 Kantova interpretace Cicerona není bez problémů. Na její věcné i formální nedostatky shodně poukazují P. L. Österreich (Das Verhältnis von ästhetischer Theorie und Rhetorik in Kants Kritik der Urteilskraft, c.d., s. 329–332) a T. Bezzola (Rhetorik bei Kant, Fichte und Hegel: ein Beitrag zur Philosophiegeschichte der Rhetorik, c.d., s. 32–34), kteří se podrobně zabývají Kantovým pojetím rétoriky představeným v *Kritice soudnosti*. Poukazuje na ně ale také C. Gonzálezová (viz González, C., Kant, Cicero, and „Popularity“ in the *Lectures on Logic*. In: Dörflinger, B. et al. (Hrsg.), *Kant's Lectures / Kants Vorlesungen*. Berlin – Boston, De Gruyter 2015, s. 47–59), která se blíže zabývá Kantovým pojetím opravdové popularity v jeho přednáškách o logice.

59 AA IX, 47.

60 Srov. AA X, 339.

hy o scholastické a populární formě v předmluvě k prvnímu i druhému vydání *Kritiky čistého rozumu* či *Prolegomenech*. Jestliže dřívější Kantovy úvahy bylo možno chápat a interpretovat jako prosté odmítání populární formy ve prospěch formy scholastické, jeho pozdější úvahy lze naproti tomu chápat a interpretovat jako odmítání populární i scholastické formy ve prospěch jasného podání a opravdové popularity. Jestliže dříve Kant upozorňoval na přednosti scholastické a nedostatky populární formy, později upozorňuje na přednosti i nedostatky obou a poukazuje na nutnost jejich překonání, které předpokládá a vyžaduje spojení vědy s krásným uměním, jmenovitě s rétorikou. Kantův vztah k rétorice a populární formě podání je proto třeba nuancovat; v jednom ani druhém případě se totiž nejedná o vztah zcela záporný a odmítavý. Ani rétoriku, ani populární formu podání Kant totiž neodmítá jako takovou; odmítá pouze oddělení populárnosti od vědecké důkladnosti na jedné straně a spojení vědy a umění, těchto rovnocenných prostředků jasného podání a opravdové popularity, s řečnickým uměním na straně druhé. V souvislosti s ideou jasného podání a opravdové popularity lze proto mluvit o Kantově opatrné snaze o integraci rétoriky do vědy a filosofie, která přitom nevyklučuje jeho základní a programové úsilí o purifikaci a oddělení vědy a filosofie od řečnického umění.